

УДК 347.94

Г.В. Чурпіта, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ ДОКАЗІВ І ДОКАЗУВАННЯ У ЦИВІЛІСТИЧНИХ СУДОЧИНСТВАХ: КОМПАРАТИВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Досліджено інститут доказів і доказування в цивільному, господарському та адміністративному судочинствах України. Визначено специфіку процесуальної форми засобів доказування, правил про належність і допустимість доказів, обов'язку щодо подання доказів, обставин, які не підлягають доказуванню. Внесено пропозиції щодо оптимізації відповідних галузей процесуального законодавства України.

Ключові слова: докази, доказування, належність доказів, допустимість доказів, обов'язок щодо подання доказів, обставини, які не підлягають доказуванню.

Исследован институт доказательств и доказывания в гражданском, хозяйственном и административном судопроизводствах Украины. Определена специфика процессуальной формы средств доказывания, правил об относимости и допустимости доказательств, обязанности по предоставлению доказательств, обстоятельств, не подлежащих доказыванию. Внесены предложения по оптимизации соответствующих отраслей процессуального законодательства Украины.

The scientific article examines the institution of evidence and proof in civil, commercial and administrative proceedings of Ukraine. It determines the specific procedural forms of evidence, rules of belonging and the admissibility of evidence, obligations relating to submission of evidence, the circumstances which are not subject to proof. The suggestions are made for optimizing of the relevant branches of procedural legislation of Ukraine.

Інститут доказів і доказування є невід'ємною складовою внутрішньої системи будь-якої процесуальної галузі права, адже регламентує суспільні відносини, що опосередковують порядок встановлення наявності або відсутності обставин, які мають значення для вирішення справи. За допомогою правового механізму цього інституту забезпечується чітка стадійність доказової діяльності, а також відповідність процесуальної форми доказів установленим у законі вимогам.

Аналіз основних правових конструкцій інституту доказів і доказування в цивільному, господарському та адміністративному судочинствах дозволяє стверджувати, що базові положення цього процесуального інституту незалежно від галузевої належності його норм тотожні. Водночас слід надати наукове обґрунтування доцільності уніфікації у цивілістичних судочинствах правових положень інституту доказів і доказування, зумовленої неузгодженістю окремих правових норм.

Інститут доказів і доказування неодноразово був предметом наукових досліджень вчених-процесуалістів. Цю проблематику досліджували Ю.В. Білоусов, С.С. Бичкова, С.В. Васильєв, Л.Є. Гузь, В.В. Комаров, В.М. Кравчук, Л.А. Кондратьєва, Г.О. Світлична, В.І. Тертишніков, Т.Р. Федосєєва, О.І. Угриновська, І.В. Удальцова, С.Я. Фурса, Ю.С. Червоний, М.Й. Штефан, М.М. Ясинок та інші. Проте вони здебільшого розглядали проблеми правового регулювання категорії доказів і доказування в межах однієї процесуальної галузі права, залишаючи поза увагою компаративістичний аспект зазначеного процесуального інституту, дослідження якого і є метою цієї наукової статті.

Передусім доцільно розглянути законодавчу дефініцію доказів, яку відображено в законодавстві України.

Поняття доказів визначено в аналогічних за своїм змістом правових нормах різних процесуальних кодексів. Так, згідно з частиною першою ст. 57 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК України) доказами у цивільному процесі є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи [1]. Господарський процесуальний кодекс України (далі — ГПК України) у частині першій ст. 32 називає доказами будь-які фактичні дані, на підставі яких господарський суд у визначеному законом порядку встановлює наявність чи відсутність обставин, на яких ґрунтуються вимоги і заперечення сторін, а також інші обставини, які мають значення для правильного вирішення господарського спору [2]. Відповідно до частини першої ст. 69 Кодексу адміністративного судочинства України (далі — КАС України) доказами в адміністративному судочинстві є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення осіб, які беруть участь у справі, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи [3].

Отже, в усіх трьох видах цивілістичних судочинств доказами є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, які мають значення для правильного вирішення справи. Водночас, якщо в господарському та цивільному судочинствах України на цих обставинах ґрунтуються вимоги і заперечення сторін, то в адміністративному — вимоги і заперечення осіб, які беруть участь у справі. Згідно зі ст. 47 КАС України такими особами, крім сторін, є представники сторін, а також треті особи та їх представники.

Аналізуючи відповідні законодавчі конструкції, не можна дійти однозначного висновку щодо того, яка з них є більш змістовно вивіреною: дефініції доказів, що їх містять ЦПК України та ГПК України, за своїм змістом фактично також «охоплюють» усіх осіб, які беруть участь у справі, у межах термінологічного словосполучення «інші обставини, які мають значення для правильного вирішення справи». Та, якщо врахувати, що треті особи, а також представники сторін і третіх осіб, будучи учасниками процесуальних правовідносин, наділені правом заявляти вимоги і заперечення, що мають бути підтверджені фактичними даними, які є доказами у справі, виникає питання щодо доцільності використання у дефініції доказів терміна «сторони». А отже, наявність відповідного процесуального терміна в дефініції доказів, що її надають ЦПК України та ГПК України, штучно звужує перелік осіб, вимоги і заперечення яких ґрунтуються на фактичних даних, що є доказами у справі.

З огляду на зазначене, а також з метою уніфікації процесуальної термінології у контексті законодавчої дефініції доказів доцільним вбачається внести зміни до ЦПК України та ГПК України, замінивши відповідно в частині першій ст. 57 і частині першій ст. 32 зазначених кодифікованих актів термін «сторони» на термінологічне словосполучення «осіб, які беруть участь у справі».

Процесуальною формою доказів є засоби доказування. ЦПК України, ГПК України та КАС України проводять правову регламентацію засобів доказування шляхом законодавчого закріплення їх переліку. Так, відповідно до частини другої ст. 57 ЦПК України фактичні дані, які є доказами у справі, встановлюються на підставі пояснень сторін, третіх осіб, їхніх представників, допитаних як свідків, показань свідків, письмових доказів, речових доказів, зокрема звуко- і відеозаписів, висновків експертів. Частина перша ст. 69 КАС України містить аналогічну правову норму, за винятком двох словосполучень: «допитаних як свідків» та «зокрема звуко- і відеозаписів». ГПК України засобами доказування називає письмові і речові докази, висновки судових експертів, пояснення представників сторін та інших осіб, які беруть участь у судовому процесі (частина друга ст. 32).

Отже, стосовно визначення правового регулювання переліку засобів доказування у ЦПК України та КАС України законодавці були одноставними. Незважаючи на те, що КАС України у частині першій ст. 69 не регламентує процесуального порядку отримання пояснень сторін, третіх осіб, їхніх представників, норму про те, що вони можуть бути допитані як свідки, містить ст. 76 (частина перша). Крім того, віднесення у ЦПК України до речових доказів звуко- і відеозаписів не суперечить розумінню визначення речових доказів в адміністративному судочинстві, якими відповідно до частини першої ст. 80 КАС України також є магнітні, електронні та інші носії інформації, що містять аудіовізуальну інформацію про обставини, які мають значення для справи. Винятком є лише ГПК України, в якому, на відміну від ЦПК України та КАС України, перелік засобів доказування не містить пояснень сторін, третіх осіб, їхніх представників, а також показань свідків. Це можна пояснити юридичною природою господарських справ, у яких абсолютна більшість юридичних фактів, які викликають виникнення, зміну або припинення господарських правовідносин, з'являються на підставі письмових документів.

Таким чином, правову регламентацію процесуальної форми доказів — засобів доказування — у господарському, адміністративному та цивільному процесах проведено законодавцем з огляду на класичну модель цивілістичного судочинства, в якій основними засобами доказування є письмові та речові докази, висновки експертів, а також пояснення суб'єктів процесуальних правовідносин. У цьому контексті, на нашу думку, потребує оптимізації лише правова норма, що її містить частина друга ст. 57 ЦПК України, відповідно до якої речовими доказами у цивільному процесі є, зокрема звуко- і відеозаписи. З огляду на те, що відповідне положення (за аналогією до КАС України) відображено в частині другій ст. 65 ЦПК України, його дублювання у частині другій ст. 57 цього Кодексу лише переобтяжує цю правову норму. Отже, з урахуванням зазначеного потрібно уніфікувати норми КАС України та ЦПК України, виключивши з частини другої ст. 57 останнє словосполучення «зокрема звуко- і відеозаписів».

Слід зазначити, що разом із процесуальною формою доказів у цивільному, господарському та адміністративному судочинствах закріплено також інші положення

інституту доказів і доказування, у тому числі і правила про належність і допустимість доказів [4, с. 216].

Відповідно до частини першої ст. 58 ЦПК України та частини першої ст. 70 КАС України належними є докази, які містять інформацію щодо предмета доказування. ГПК України дещо по-іншому регламентує правило про належність доказів: відповідно до частини першої ст. 34 зазначеного кодифікованого акта господарський суд приймає тільки ті докази, які мають значення для справи.

Отже, у цивілістичних судочинствах належними вважатимуться докази, які обґрунтовують заявлені вимоги чи заперечення сторін або мають інше значення для вирішення справи і підлягають встановленню під час ухвалення судового рішення. Вони мають належати до складу підстав позову або підстав заперечень проти нього і характеризуватися значущістю фактів для визначення спірних правовідносин і зумовленістю цих фактів нормами матеріального права [5, с. 120].

Норма щодо допустимості доказів, визначена процесуальним законодавством, охоплює два принципових положення, а саме:

1) обставини справи, які за законом мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватися іншими засобами доказування (частина друга ст. 59 ЦПК України, частина друга ст. 34 ГПК України, частина четверта ст. 70 КАС України). Так, відповідно до пункту 2 частини другої ст. 245 КАС України, пункту 2 частини другої ст. 361 ЦПК України, пункту 2 частини другої ст. 112 ГПК України завідомо неправильний висновок експерта, який є підставою для перегляду судового рішення, що набрало законної сили, у зв'язку із нововиявленими обставинами має бути підтверджений вироком суду, що набрав законної сили. Крім того, законодавство містить і відповідні спеціальні вказівки щодо недопустимості певного засобу доказування. Зокрема, відповідно до ст. 218 Цивільного кодексу України у разі недодержання сторонами вимоги щодо письмової форми правочину, яка встановлена законом, рішення суду у справі з приводу заперечення факту вчинення правочину або оспорювання окремих його частин однією зі сторін не може ґрунтуватися на показаннях свідків. Тобто в такій справі допустимими є всі засоби доказування, крім показань свідків.

Слід також звернути увагу на те, що КАС України у частині четвертій ст. 70, на відміну від ЦПК України та ГПК України, містить додаткове уточнення, згідно з яким обставини, які за законом повинні бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватися ніякими іншими засобами доказування, крім випадків, коли щодо таких обставин не виникає спору. Отже, якщо щодо обставин, які за законом повинні бути підтверджені певними засобами доказування, виникає спір, такі обставини в адміністративному судочинстві можуть додатково підтверджуватися іншими засобами доказування;

2) суд не бере до уваги докази, які одержані з порушенням порядку, встановленого законом. І хоча відповідне положення прямо регламентовано тільки у нормах ЦПК України (частина перша ст. 59) та КАС України (частина третя ст. 70), вбачається, що правило стосовно допустимості доказів у господарському судочинстві також базується на відповідному принципі, який автоматично «впливає» з усіх положень господарського процесуального законодавства України. Так, відповідно до частини другої ст. 36 ГПК України письмові докази подаються в оригіналі або в належно засвідченій копії. Тому, якщо сторони або інші особи, які беруть участь у

справі, подали до суду незасвідчену копію документа, такий доказ господарський суд має визнати неналежним, оскільки він одержаний з порушенням порядку, встановленого законом.

Отже, допустимість кожного конкретного доказу залежить від дотримання процесуального порядку отримання, дослідження та оцінки змісту і процесуальної форми доказу. Порушення вимог закону, що визначають порядок формування засобів доказування як процесуальної форми судових доказів, має наслідком недопустимість цих засобів доказування, неможливість використання фактичних даних, які містяться в них, для встановлення істини у справі.

За результатами аналізу законодавчих норм щодо належності та допустимості доказів можна дійти висновку, що правове регулювання вимог, яким повинні відповідати докази в цивільному, господарському та адміністративному судочинствах, здійснюється відповідними процесуальними кодексами за допомогою тотожної процесуальної форми, яка в межах того чи іншого виду цивілістичного судочинства характеризується певними варіаціями. Оптимізації у зазначеному контексті, на наш погляд, потребує ГПК України, у ст. 34 якого (за аналогією до ЦПК України та КАС України) слід закріпити таку норму: «Суд не бере до уваги доказів, які одержані з порушенням порядку, встановленого законом».

За загальним правилом усі процесуальні кодекси покладають обов'язок з доказування на сторін судової справи. Так, відповідно до частини першої ст. 60 ЦПК України, частини першої ст. 33 ГПК України та частини першої ст. 71 КАС України кожна сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень, крім випадків, встановлених законом. У ЦПК України (частина друга ст. 60) та ГПК України (частина друга ст. 33) додатково уточнюється, що докази подаються сторонами та іншими учасниками процесу.

Дещо іншу позицію із цього приводу займає КАС України, одним із принципів здійснення адміністративного судочинства за яким є офіційне з'ясування всіх обставин у справі. Так, згідно з частиною четвертою ст. 11 КАС України суд має вживати передбачених законом заходів, необхідних для з'ясування всіх обставин у справі, у тому числі щодо виявлення та витребування доказів з власної ініціативи. Зокрема, суд повинен запропонувати особам, які беруть участь у справі, подати докази або з власної ініціативи витребувати докази, яких, на думку суду, не вистачає (частина п'ята ст. 11 КАС України). Законодавча регламентація відповідного принципу адміністративного судочинства пов'язана з тим, що юрисдикція адміністративних судів поширюється на публічно-правові відносини за участю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій. З огляду на це суд, здійснюючи правосуддя в адміністративних справах, має офіційно з'ясувати всі обставини, для чого уповноважений законодавцем виявляти та використовувати докази з власної ініціативи.

Таким чином, розподіл обов'язків з доказування в цивільному, господарському та адміністративному судочинствах покладається на сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, що повною мірою відповідає засадам змагальності — основному принципу цивілістичного процесу. Водночас, на відміну від цивільного (за винятком окремого провадження) та господарського судочинства, адміністративне судочинство базується на принципі офіційного з'ясування всіх обставин

справи, що зумовлює правомочність суду виявляти та залучати докази з власної ініціативи.

Разом із обов'язком кожної сторони довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень, процесуальне законодавство встановлює підстави звільнення від доказування, а саме:

– обставини, визнані судом загальновідомими, не потребують доказування (частина друга ст. 61 ЦПК України, частина друга ст. 35 ГПК України, частина друга ст. 72 КАС України);

– вирок суду у кримінальному провадженні або постанова у справі про адміністративне правопорушення, що набрали законної сили, є обов'язковими для суду, що розглядає справу про правові наслідки дій чи бездіяльності особи, стосовно якої ухвалено вирок, лише з питань, чи мало місце діяння та чи вчинене воно цією особою (частина четверта ст. 61 ЦПК України, частина четверта ст. 35 ГПК України, частина четверта ст. 72 КАС України);

– обставини, встановлені судовим рішенням у цивільній або господарській справі, що набрало законної сили, не доказуються під час розгляду інших справ, у яких беруть участь ті самі особи або особа, стосовно якої встановлено ці обставини (частина третя ст. 61 ЦПК України, частина третя ст. 35 ГПК України, частина перша ст. 72 КАС України);

– обставини, визнані сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі (частина перша ст. 61 ЦПК України, частина третя ст. 72 КАС України, частина перша ст. 35 ГПК України). При цьому в частині третій ст. 72 КАС України та в частині першій ст. 35 ГПК України обумовлені уточнення, відповідно до яких зазначені обставини можуть не доказуватися перед судом, якщо в суду не виникає сумніву щодо достовірності цих обставин і добровільності їх визнання.

Аналіз наведених вище підстав звільнення від доказування у цивілістичних судочинствах дає підстави стверджувати, що ГПК України, ЦПК України та КАС України з певними варіаціями лексичної форми регламентують однакові обставини, які є підставами звільнення від доказування. У цьому контексті КАС України містить тільки додаткову умову щодо обставин, які були визнані сторонами та іншими особами, що беруть участь у справі: такі обставини можуть не доказуватися перед судом, якщо проти цього не заперечують сторони (частина третя ст. 72 КАС України). Водночас слід звернути увагу на дещо некоректне формулювання цієї норми: якщо сторони або інші особи, які беруть участь у справі, визнали певні обставини справи, як вони можуть заперечувати проти того, що ці обставини не підлягають доказуванню у справі? Вочевидь визнання обставин є автоматичною підставою для звільнення осіб від їх доказування. З огляду на те, що друга частина норми, про яку йдеться (стосовно того, що визнані обставини не підлягають доказуванню, якщо в суду не виникає сумніву щодо їх достовірності та добровільності їх визнання), сприяє забезпеченню всебічного, повного та об'єктивного розгляду і вирішенню судових справ, її у відповідному контексті слід уніфікувати з аналогічною нормою, визначеною частиною першою ст. 61 ЦПК України. При цьому зміни слід внести саме до ЦПК України, виклавши частину першу ст. 61 у новій редакції: «Обставини, визнані сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, не підлягають доказуванню, якщо в суду не виникає сумніву щодо достовірності цих обставин і добровільності їх визнання».

Таким чином, за результатами правового наукового дослідження особливостей правового регулювання інституту доказів і доказування у різних видах цивільних судочинств можна дійти такого висновку: з огляду на тотожність базових правових положень зазначеного процесуального інституту незалежно від галузевої приналежності його норм інститут доказів і доказування у цивільному, господарському та адміністративному судочинствах має бути уніфікований у напряду приведення до внутрішньої узгодженості процесуальної термінології, яка використовується для позначення тотожних правових категорій.

Решта питань, пов'язаних з дослідженням інституту доказів і доказування у цивільних судочинствах, виходить за межі цієї статті і становлять перспективні напрями подальших наукових розвідок.

Список використаної літератури

1. *Цивільний процесуальний кодекс України* : станом на 22 квітня 2014 року [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/page>.

2. *Господарський процесуальний кодекс України* : станом на 08 травня 2014 року [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/page>.

3. *Кодекс адміністративного судочинства України* : станом на 27 квітня 2014 року [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/page>.

4. *Цивільне процесуальне право України* : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [Бичкова С.С., Бірюков І.А., Бобрик В.І. та ін.] ; за заг. ред. С.С. Бичкової. — К. : Атіка, 2009. — 760 с.

5. *Цивільне процесуальне право України* : навч. посіб. / [Бичкова С.С., Бобрик В.І., Ізарова І.О. та ін.] ; за заг. ред. С.С. Бичкової. — 2-е вид., доп. і перероб. — К. : Атіка, 2007. — 404 с.